

กฎสามประเภทสำหรับภิกษุสงฆ์: การวิเคราะห์แนวคิด
ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส*
THREE CATEGORIES OF RULES FOR BUDDHIST MONKS: AN
ANALYTICAL STUDY OF THE CONCEPT OF HIS HOLINESS PRINCE
PATRIARCH VAJIRANANAVARORASA

อภิภัฏร์ ปาसानะเก¹, ประดุกทิพย์ สายเมฆ², นิธิวดี รังสีกาญจน์ส่อง³, พุฒิพัฒน์ ศิลปะศาสตร์⁴,
สาลินี ลิขิตพัฒนกุล⁵ และ ชัยวัฒน์ ป้อมพิทักษ์⁶

Apipat Pasanaga¹, Pradubtip Saimek², Nithiwadee Rungseekansong³, Phutthiphap Sinlapasart⁴,
Salinee Likitpattanakul⁵ and Chaiwat Pomphithak⁶

^{1,6}มหาวิทยาลัยศรีปทุม

^{1,6}Sripatum University, Thailand

²⁻³มหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น

²⁻³Eastern University of Management and Technology, Thailand

⁴มหาวิทยาลัยมหิดล

⁴Mahidol University, Thailand

⁵มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

⁵Mahamakut Buddhist University, Thailand

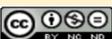
Corresponding Author's Email: apipat.pasanaga@gmail.com

วันที่รับบทความ : 31 สิงหาคม 2568; วันแก้ไขบทความ 5 กันยายน 2568; วันตอบรับบทความ : 7 กันยายน 2568

Received 31 August 2025; Revised 5 September 2025; Accepted 7 September 2025

บทคัดย่อ

Citation:

* อภิภัฏร์ ปาसानะเก, ประดุกทิพย์ สายเมฆ, นิธิวดี รังสีกาญจน์ส่อง, พุฒิพัฒน์ ศิลปะศาสตร์, สาลินี ลิขิตพัฒนกุล และ ชัยวัฒน์ ป้อมพิทักษ์. (2568). กฎสามประเภทสำหรับภิกษุสงฆ์: การวิเคราะห์แนวคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วารสารส่งเสริมและพัฒนามหาวิชาการสมัยใหม่, 3(5), 425-451.
Apipat Pasanaga, Pradubtip Saimek, Nithiwadee Rungseekansong, Phutthiphap Sinlapasart, Salinee Likitpattanakul and Chaiwat Pomphithak. (2025). Three Categories Of Rules For Buddhist Monks: An Analytical Study Of The Concept Of His Holiness Prince Patriarch Vajiranavarorasa. Modern Academic Development And Promotion Journal, 3(5), 425-451.;

DOI: <https://doi.org/10.>

<https://so12.tci-thaijo.org/index.php/MADPIADP/>

แนวคิดเรื่องกฎสามประเภทสำหรับภิกษุสงฆ์ ซึ่งริเริ่มโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ถือเป็นกรอบความคิดสำคัญที่ผสานพระธรรมวินัย กฎหมายแผ่นดิน และจารีตประเพณีเข้าด้วยกัน เพื่อธำรงความสมดุลระหว่างสมณเพศกับสังคมไทยสมัยใหม่ การศึกษานี้ใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ (qualitative analysis) โดยอาศัยการวิเคราะห์เอกสาร (documentary research) การวิเคราะห์ข้อความ (textual analysis) จากพระนิพนธ์ แถลงการณ์คณะสงฆ์ และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ (comparative study) กับระบบกฎหมายคณะสงฆ์ในประเทศพุทธศาสนาอื่น เช่น ศรีลังกา และเมียนมา

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า กฎสามประเภทยังมีใช้ระบบที่แยกจากกัน แต่เป็นโครงสร้างแบบบูรณาการซึ่งภิกษุสงฆ์ควรยึดถือพร้อมกัน เพื่อธำรงคุณค่าแห่งสมณเพศและเสริมสร้างศรัทธาของสังคม นอกจากนี้ แนวคิดดังกล่าวยังสอดคล้องกับทฤษฎีกฎหมายพหุนิยม (legal pluralism) ที่ยอมรับการอยู่ร่วมกันของหลายระบบกฎหมายในสังคมเดียว ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายคือ ควรบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับกฎสามประเภทในหลักสูตรอุดมศึกษาของพระสงฆ์ โดยเฉพาะสาขานิติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ รวมถึงการจัดตั้งกลไกร่วมระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ในการกำกับดูแลกิจการพระพุทธศาสนา เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการกลางรัฐ-สงฆ์ และการปรับปรุงระบบตรวจสอบการเงินของวัด เพื่อสร้างความโปร่งใสและเสถียรภาพของสถาบันสงฆ์ในระยะยาว

คำสำคัญ: ภิกษุสงฆ์, กฎหมาย, พระวินัย, จารีต

Abstract

The concept of the “Three Types of Rules for Buddhist Monks,” initiated by His Holiness Prince Vajirananavarorasa, constitutes a significant intellectual framework that integrates the Vinaya (monastic discipline), secular law, and customary traditions. Its purpose is to maintain a balance between the monastic vocation and modern Thai society. This study employs qualitative methods, including documentary research, textual analysis of royal writings, Sangha declarations, and relevant legal documents, as well as comparative

studies with monastic legal systems in other Buddhist countries such as Sri Lanka and Myanmar.

The findings reveal that the Three Types of Rules are not separate or isolated systems, but rather an integrated structure that monks should adhere to simultaneously in order to preserve the integrity of the monastic order and to strengthen public faith. Furthermore, this concept resonates with the theory of legal pluralism, which recognizes the coexistence of multiple legal systems within a single society. From a policy perspective, it is recommended that the content of the Three Types of Rules be incorporated into higher education curricula for monks, particularly in the field of law at Buddhist universities. Additionally, mechanisms of cooperation between the state and the Sangha should be established to oversee Buddhist affairs, such as the creation of a joint State–Sangha committee and the enhancement of financial accountability mechanisms in temples, in order to ensure transparency and long-term stability of the monastic institution.

Keywords: Buddhist monks, Law, Vinaya, Customary Practice

บทนำ

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยนับตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันได้มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมคุณค่าทางจิตใจและจริยธรรมของประชาชนไทย อีกทั้งยังเป็นรากฐานสำคัญของวัฒนธรรม ประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ในสังคม หนึ่งในสถาบันหลักที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรงคือ “คณะสงฆ์” ซึ่งทำหน้าที่ในการดำรงพระธรรมวินัย ถ่ายทอดคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นผู้นำจิตใจของสาธุชน อย่างไรก็ตาม ในบริบทของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคดิจิทัลและเครือข่ายสังคมออนไลน์ ได้ส่งผลให้บทบาทและสถานภาพของคณะสงฆ์ต้องเผชิญกับความท้าทายหลากหลายประการ โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งไม่สอดคล้องกับค่านิยมสาธารณะ กฎหมายบ้านเมือง และพระธรรมวินัย ปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดคำถามที่สำคัญเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครอง การควบคุม และการกำกับดูแลคณะ

สงฆ์ในสังคมปัจจุบันที่มีความเข้มแข็งเพียงใด และสามารถธำรงความศรัทธาของประชาชนไว้ได้หรือไม่ ขณะเดียวกัน ยังนำมาสู่ข้อวิพากษ์เกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจของพระสงฆ์ต่อระบบกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตในสมณเพศอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ เพราะแม้ว่าพระสงฆ์จะเป็นผู้ละโลกียวิสัยเข้าสู่สมณเพศแล้วก็ตาม แต่การอยู่ร่วมในสังคมจำต้องเคารพกฎหมายของบ้านเมืองและจารีตประเพณีของประชาชนผู้ยังครองเรือนด้วย ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดแนวคิดที่สำคัญซึ่งมีรากฐานมาจากพระดำริของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส องค์ปราชญ์ทางพระศาสนาและผู้มีบทบาทในการปฏิรูปคณะสงฆ์ไทยในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แนวคิดสำคัญประการหนึ่งของพระองค์คือ การวางหลักเกณฑ์ว่า พระสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้ “กฎสามประเภท” ได้แก่ พระวินัย กฎหมายแผ่นดิน และจารีตประเพณี อันเป็นแนวทางที่ผสมระบบศีลธรรมทางศาสนาเข้ากับระบบกฎหมายของรัฐ และบริบทวัฒนธรรมของสังคมไทยได้อย่างมีคุณภาพ หลักกฎสามประเภทดังกล่าวนี้ ไม่เพียงเป็นหลักการปกครองภายในคณะสงฆ์ แต่ยังสะท้อนความพยายามที่จะสร้างความสมดุลระหว่างอำนาจศาสนากับอำนาจรัฐ อันเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับการจัดระเบียบสังคมในระบบกฎหมายมหาชน โดยเฉพาะในสังคมพุทธที่พระสงฆ์มีบทบาททางจิตวิญญาณและเป็นต้นแบบทางจริยธรรม การปฏิรูปคณะสงฆ์ที่นำโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงถือเป็นหมุดหมายสำคัญในการวางรากฐานแห่งกฎหมายที่เกี่ยวกับคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ มีลักษณะของ “ธรรมาธิปไตย” ควบคู่กับ “นิติรัฐ” ซึ่งทำให้การปกครองคณะสงฆ์มีได้ดำเนินไปตามพระวินัยล้วน ๆ หากแต่ได้รับการเสริมด้วยกฎหมายของบ้านเมืองและความเข้าใจต่อประเพณีของประชาชน อย่างไรก็ตาม แม้แนวคิดเรื่องกฎสามประเภทจะเป็นหลักการที่มีมานานนับศตวรรษ และได้บันทึกไว้ในตอนท้ายแห่งแถลงการณ์คณะสงฆ์ ก่อนหน้าพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 (วัดโมลีโลกยาราม, 2562: ออนไลน์) ซึ่งถือเป็นกฎหมายลายลักษณ์อักษรฉบับแรกที่บัญญัติถึงลักษณะการปกครองฝ่ายพุทธจักร ให้เป็นระเบียบแบบแผน (อย่างเป็นทางการ) เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ของไทย (พระครูธรรมธรสุธาพร ปภสฺสโร และคณะ, 2568: 148) แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่าพระภิกษุสงฆ์จำนวนมากยังไม่ตระหนักถึงบทบาทและภาระหน้าที่ตามกฎหมายอย่างชัดเจน การละเลยหรือไม่เข้าใจบทบัญญัติกฎหมายแผ่นดิน ตลอดจนจารีตประเพณีของสังคม จึงอาจนำไปสู่การประพฤติก่อให้เกิดความเสียหายทั้งต่อตนเอง คณะสงฆ์ และพระพุทธศาสนาโดยรวม

สถานการณ์ความเสื่อมศรัทธาที่ปรากฏชัดในปัจจุบัน โดยเฉพาะข่าวสารเชิงลบเกี่ยวกับพฤติกรรมของพระภิกษุสงฆ์ที่เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนและเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น

การนำที่ดินวัดไปจำหน่าย การยกยอกเงินวัดให้แก่เสีกา การบุกรุกที่ดินป่าสงวน การเสพเมถุน การปลอมแปลงพระเครื่องหรือวัตถุออกจำหน่าย การจำหน่ายหรือเสพยาเสพติด การปล่อยเงินกู้ การเรียไร ฯลฯ ได้กลายเป็นแรงสั่นสะเทือนต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในระดับสังคม ความเสื่อมศรัทธานี้ส่วนหนึ่งมีรากเหง้ามาจากความไม่เข้าใจในบทบาทของกฎหมายบ้านเมือง จาริตสังคม และกฎแห่งพระธรรมวินัยอย่างรอบด้าน แม้พระสงฆ์จะมีพระธรรมวินัยเป็นบรรทัดฐานภายในของสมณเพศ แต่เมื่ออยู่ร่วมในสังคมก็จำเป็นต้องเคารพและปฏิบัติตามระบบกฎหมายภายนอกเช่นเดียวกับบุคคลทั่วไป ความเข้าใจต่อกฎหมายจึงไม่ใช่เพียงความรู้ในเชิงโลกียะ หากแต่เป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่อการดำรงศรัทธาและสมณสารูปในโลกยุคใหม่ พระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงเป็นแนวทางสำคัญในการเชื่อมโยงระหว่างพระธรรมวินัยกับกฎหมายแผ่นดินและจาริตประเพณี ซึ่งพระองค์ทรงวางรากฐานไว้ใน “พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121” และแสดงแนวพระดำริไว้ในแถลงการณ์คณะสงฆ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2514: 40) โดยเน้นว่า “...ภิกษุสงฆ์แม้มีพระวินัยเป็นกฎหมายสำหรับตัวอยู่ส่วนหนึ่งแล้ว ก็ยังจะต้องอยู่ในใต้อำนาจแห่งกฎหมายฝ่ายราชอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งตราไว้เฉพาะหรือเพื่อคนทั่วไป และยังคงรอนุวัตจาริตของบ้านเมือง อันไม่ขัดต่อกฎหมายสองประเภทนั้นอีก สรุปลความ ภิกษุสงฆ์มีกฎหมายอันจะพึงฟังอยู่ 3 ประเภท คือ กฎหมายแผ่นดิน 1 พระวินัย 1 จาริต 1 และพระราชบัญญัตินี้ (ร.ศ.121) เป็นกฎหมายแผ่นดินจึงควรจะรู้จักจะเข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง...” (คู่มือพระสังฆาธิการ, 2567: 13) สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามวางกรอบกฎหมายสามชั้นซ้อนกันที่พระภิกษุต้องเคารพพร้อมกันอย่างเคร่งครัด กล่าวคือ พระวินัย (internal discipline), กฎหมายแผ่นดิน (external legal norms), และ จาริตประเพณี (socio-cultural order) แนวคิดนี้จึงไม่เพียงเป็นการตีความหน้าที่ของพระสงฆ์ในมิติทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังขยายขอบเขตหน้าที่ของพระสงฆ์ให้มีความสัมพันธ์กับสังคม การเมือง และระบบกฎหมายของรัฐ ซึ่งนับว่าเป็นแนวทางปฏิรูปแบบองค์รวม ทั้งในด้านโครงสร้างอำนาจ ระบบบริหาร และรูปแบบการศึกษาของคณะสงฆ์ แนวทางดังกล่าวได้สะท้อนผ่านผลงานสำคัญของพระองค์ ทั้งในฐานะผู้วางระบบการศึกษาพระภิกษุ โดยการจัดตั้ง “หลักสูตรนักธรรม” และ “มหามกุฏราชวิทยาลัย” (พระมหาเจริญ กตปญโญ (กระพิล่า) และคณะ, 2563: 72) และในฐานะผู้วางแนวคิดกฎหมายสงฆ์ฉบับแรกของประเทศไทย โดยทรงเชื่อว่าพระสงฆ์ที่มีความรู้ทั้งทางพระธรรมวินัยและกฎหมายบ้านเมืองจะสามารถเป็นผู้นำศีลธรรมของประชาชนได้อย่าง

แท้จริง นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาตามแนวคิดของกฎหมายสมัยใหม่ จะพบว่าแนวคิดเรื่อง “กฎหมายสามประเภท” มีลักษณะใกล้เคียงกับระบบ กฎหมายพหุนิยม (legal pluralism) ซึ่งยอมรับการดำรงอยู่ร่วมกันของกฎหมายหลายระบบในสังคมเดียว กล่าวคือ พระวินัยเปรียบเสมือนกฎหมายของชุมชนศาสนา (religious law) กฎหมายแผ่นดินเป็นกฎหมายของรัฐ (state law) และจารีตคือกฎหมายไม่เป็นลายลักษณ์อักษรของสังคมท้องถิ่น (customary law) การอยู่ภายใต้กฎหมายทั้งสามประเภทนี้ จึงแสดงถึงการเป็นพลเมืองในหลายระดับ (multi-level citizenship) ซึ่งจำเป็นต้องมีความสามารถในการประสานบทบาท และตัดสินใจอย่างมีจริยธรรม

การที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเน้นให้พระสงฆ์ศึกษาและเข้าใจทั้งสามระบบกฎหมาย ไม่เพียงแต่ช่วยให้พระสงฆ์สามารถดำรงตนได้อย่างเหมาะสมในโลกวิสัยเท่านั้น แต่ยังเป็นการยืนยันว่า พระพุทธศาสนาในบริบทประเทศไทยนั้น ไม่ได้แยกขาดจากโครงสร้างของรัฐหรือสังคม หากแต่มีความเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นผ่านบทบัญญัติกฎหมายและระบบวัฒนธรรม จึงอาจกล่าวได้ว่า “กฎหมายสามประเภท” เป็นกลไกสำคัญในการรักษาเสถียรภาพของสถาบันสงฆ์ และส่งเสริมธรรมาภิบาลของรัฐไทยในภาพรวม หลักคิดเรื่อง “กฎหมายสามประเภท” ยังมีนัยสำคัญต่อการศึกษาด้านกฎหมายและรัฐศาสตร์ โดยเฉพาะในแง่ของการจัดการอำนาจ การควบคุมเชิงสถาบัน และการกำกับดูแลเชิงจริยธรรม แนวคิดดังกล่าวยืนยันว่าการอยู่ร่วมกันของระบบศาสนาและระบบรัฐไม่จำเป็นต้องเป็นคู่ตรงข้ามหรืออยู่ในภาวะแข่งขัน หากสามารถออกแบบระบบการบริหารและกฎหมายให้มีพื้นที่รองรับกันอย่างเหมาะสม ก็จะก่อให้เกิด “ระเบียบร่วม” (shared order) ซึ่งทั้งสองระบบต่างมีบทบาทเสริมสร้างกันและกัน ตัวอย่างเช่น การที่พระสงฆ์มีความรู้ความเข้าใจในกฎหมายย่อมสามารถแนะนำสาธุชนให้ประพฤติชอบทั้งในทางศีลธรรมและในทางกฎหมาย ขณะเดียวกัน รัฐที่เข้าใจในพระธรรมวินัยย่อมสามารถออกกฎหมายหรือใช้อำนาจอย่างไม่ขัดต่อศาสนธรรม อย่างไรก็ตาม การบรรลุผลแห่งอุดมคตินี้จำเป็นต้องอาศัยกลไกทางนโยบายและการศึกษาที่ส่งเสริมการเรียนรู้แบบบูรณาการ โดยเฉพาะการเรียนการสอนในระดับคณะสงฆ์ ซึ่งยังคงมีช่องว่างด้านความรู้กฎหมายที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงานในยุคปัจจุบัน แม้จะมีหลักสูตรนักธรรมบาลี แต่ก็ยังขาดการเชื่อมโยงกับระบบกฎหมายแผ่นดินและระบบจารีตในเชิงปฏิบัติ แม้งานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับคณะสงฆ์ไทยจะมีจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่ยังเน้นไปที่โครงสร้างการปกครองตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ หรือวิเคราะห์ปัญหาการปฏิบัติผิดพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ ขณะที่การศึกษาเชิงนิติปรัชญาเกี่ยวกับกฎหมายสามประเภท ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร

ญาณวโรรส ยังค่อนข้างจำกัด งานวิจัยของ สิทธิ บุตรอินทร์ (2546) เน้นการตีความพระวินัยใน ฐานะกฎหมายภายในคณะสงฆ์ ขณะที่ พระครูธรรมธรรฐาพร ปภสสโร และคณะ (2568) วิเคราะห์การตรากฎหมายคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในฐานะกฎหมายแผ่นดิน อย่างไรก็ตาม ทั้งสอง แนวทางยังมิได้เชื่อมโยงกับจารีตประเพณีหรือแนวคิดกฎหมายพหุนิยมอย่างเป็นระบบ การ ปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ให้สอดคล้องกับกฎหมายประเภทจึงเป็นแนวทางที่พึง พิจารณาอย่างยิ่ง โดยไม่ละทิ้งจุดเน้นทางพระธรรมวินัย แต่เพิ่มเติมความรู้ทางกฎหมายและ สังคมในระดับที่เหมาะสม เพื่อเสริมสร้างสมรรถนะเชิงระบบให้กับผู้ดำรงสมณเพศในฐานะผู้นำ สังคมและผู้นำศีลธรรม ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดนี้ยังเปิดพื้นที่ให้พิจารณาเชิงเปรียบเทียบกับ ประเทศพุทธศาสนาอื่น เช่น ศรีลังกา เมียนมา หรือกัมพูชา ซึ่งมีกฎหมายคณะสงฆ์และ โครงสร้างการกำกับดูแลพระภิกษุแตกต่างกันออกไป งานศึกษาของ Human Rights Watch (2009) เกี่ยวกับการควบคุมคณะสงฆ์เมียนมา ชี้ให้เห็นผลของการรวมศูนย์อำนาจทางศาสนา ไว้กับรัฐ ขณะที่ Buddhist Temporalities Ordinance (1956, 1960) ของศรีลังกา แสดงให้ เห็นบทบาทของกฎหมายในการควบคุมทรัพย์สินวัดและโครงสร้างอุปถัมภ์พระสงฆ์ ส่วนงาน ของ Yeonsik Jeong (2011) ที่ศึกษากัมพูชา พบว่า ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างรัฐกับ สงฆ์เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดเสรีภาพของพระภิกษุ งานเหล่านี้สะท้อนว่า แนวทาง ควบคุมสงฆ์มีความหลากหลายตามบริบททางการเมืองและวัฒนธรรม งานวิจัยดังกล่าวยืนยัน ความจำเป็นที่ต้องศึกษากฎหมายประเภท ในเชิงเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง พระธรรมวินัย กฎหมายแผ่นดิน และจารีตประเพณีอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติทฤษฎีและการ ประยุกต์ใช้จริงในบริบทไทย และเป็นประโยชน์ต่อการประเมินและพัฒนาแนวทางของไทยใน อนาคต อาทิ การกำหนดบทบาทของมหาเถรสมาคม การตรากฎหมายในของคณะสงฆ์ หรือการ ออกข้อบังคับที่มีผลในเชิงกฎหมาย เป็นต้น การเปิดมุมมองเช่นนี้จะช่วยให้เข้าใจสถานการณ์ ของพระสงฆ์ในเชิงกฎหมายอย่างรอบด้านมากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาจากประเด็นทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น บทความวิชาการเรื่องนี้จึงมีความ มุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์แนวคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับ “กฎหมายประเภทสำหรับภิกษุสงฆ์” ในฐานะหลักคิดเชิงระบบที่มีความลุ่มลึก ทั้งใน ด้านนิติปรัชญา การจัดการองค์กรทางศาสนา และการเชื่อมโยงศาสนากับกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งมีได้เป็นเพียงการวางโครงเรื่องในเชิงเนื้อหาเท่านั้น หากยังเป็นการปูพื้นฐานทางความคิดต่อ การทำความเข้าใจบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะผู้ดำรงอยู่ท่ามกลางระบบกฎหมายประเภท อัน

ได้แก่พระวินัย กฎหมายแผ่นดิน และจารีต ซึ่งต่างมีพลังในการกำกับพฤติกรรมของผู้คนในแต่ละระดับอย่างมีนัยสำคัญ และจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมให้เข้าใจและประยุกต์ใช้ในเชิงบูรณาการ เพื่ออำนวยการศาสนา คณะสงฆ์ และความมั่นคงของสังคมโดยรวมอย่างยั่งยืน การศึกษาในครั้งนี้ใช้วิธีการค้นคว้าจากเอกสารประวัติศาสตร์และพระนิพนธ์ของพระองค์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนแต่ก็เกี่ยวเนื่องกันระหว่างพระธรรมวินัย กฎหมายของรัฐ และจารีตประเพณีในสังคมไทย พร้อมทั้งเสนอข้อพิจารณาเชิงนโยบายต่อการส่งเสริมความรู้ทางกฎหมายในหมู่พระสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน

กรอบแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายประเภทสำหรับภิกษุสงฆ์

การศึกษาความคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับ “กฎหมายประเภทสำหรับภิกษุสงฆ์” จำเป็นต้องอาศัยการวางกรอบแนวคิดอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดที่เชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนา นิติปรัชญา และระบบกฎหมายของรัฐ การกำหนดกรอบแนวคิดในงานวิชาการจึงไม่ใช่เพียงการอธิบายคำศัพท์หรือแนวคิดอย่างลอย ๆ หากแต่เป็นการสร้างบริบทความเข้าใจที่ลึกซึ้ง ซึ่งจะช่วยให้สามารถวิเคราะห์แนวคิดของพระองค์ในมิติที่ลุ่มลึกยิ่งขึ้น สำหรับกรอบแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในงานศึกษานี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 หัวข้อย่อย ดังนี้

1. แนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับกฎหมาย

การทำความเข้าใจแนวคิดเรื่องกฎหมายประเภทจำเป็นต้องย้อนกลับไปพิจารณาพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับกฎหมาย ซึ่งในบริบทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ความสัมพันธ์ระหว่างสองระบบนี้ไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบแยกขาด (separation) หากแต่เป็นความสัมพันธ์แบบประสานเกื้อหนุนกัน (integration) ศาสนาถือเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดกฎหมาย จึงส่งผลให้หลักธรรมคำสอนของศาสนามีความเกี่ยวข้องกับนักกฎหมาย และกฎหมายจะได้นั้นก็ต้องเห็นความสำคัญของศาสนาที่มีต่อสังคมเช่นกัน (อภิรักษ์ ปาसानะเก และคณะ, 2566: 173) โดยเฉพาะในวิถีปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างของรัฐ ซึ่งยอมรับพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักของชาติ แนวคิดนี้มีรากฐานอยู่ในพระพุทธรูปและพุทธประวัติ เช่น พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ “อนุวัติต่อพระราชา” ตามพุทธพจน์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “อนุชานามิ ภิกขเว ราชุนิ อนุวัติตู” แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อนุวัตตามพระราชา (พระปัลลิตระพิน พุทธิสาร, 2567: 3) แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อการอยู่ร่วมกับรัฐหรืออำนาจบ้านเมือง ในขณะเดียวกัน พระสงฆ์ก็ต้องมีธรรม

วินัยเป็นกฎหมายภายในของตน ซึ่งต่างจากกฎหมายแผ่นดินที่รัฐตราขึ้นใช้กับคนทั่วไป ความสัมพันธ์เชิงบูรณาการระหว่างศาสนาและกฎหมายในแนวคิดนี้จึงมิใช่การลดศักดิ์ศรีของศาสนาหรือการเอื้อประโยชน์ให้รัฐ แต่เป็นการวางระบบสมดุลงที่ต่างฝ่ายต่างมีหน้าที่สนับสนุนกัน กล่าวคือ ศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดของจริยธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของกฎหมาย ขณะเดียวกันกฎหมายก็เป็นกลไกที่ช่วยให้หลักธรรมสามารถดำรงอยู่ในโลกยุคใหม่ที่ซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น การศึกษาความสัมพันธ์เช่นนี้จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการออกแบบระบบการปกครองของคณะสงฆ์และการกำหนดนโยบายทางศาสนาในระดับรัฐ เพราะช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อบทบาทของพระสงฆ์ในฐานะที่ผู้นำจริยธรรมและผู้ดำรงอยู่ภายใต้ระเบียบกฎหมายของสังคม แนวคิดนี้ยังช่วยขยายความหมายของคำว่า “ธรรมาภิบาล” ให้ครอบคลุมทั้งระดับจิตสำนึกทางศีลธรรมและระดับนโยบายสาธารณะในเวลาเดียวกัน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเสนอแนวคิดที่โดดเด่นในเรื่องนี้ โดยทรงถือว่าคณะสงฆ์ไม่ใช่กลุ่มบุคคลที่อยู่นอกโครงสร้างของรัฐ หากแต่เป็นกลุ่มที่มีสถานภาพทางกฎหมาย มีระบบการปกครองภายใน และจำเป็นต้องดำรงอยู่ภายใต้กรอบของกฎหมายหลายประเภท ทั้งพระธรรมวินัย กฎหมายบ้านเมือง และจารีตประเพณีท้องถิ่น อันสะท้อนผ่านพระดำริที่ทรงมีต่อการบัญญัติกฎหมายสงฆ์ใน ร.ศ. 121 และการจัดระเบียบการปกครองสงฆ์ให้มีลักษณะคล้ายราชการ การประสานกันระหว่างระบบศาสนากับรัฐตามแนวคิดนี้ไม่เพียงแต่เป็นการจัดระบบการบริหาร แต่ยังแฝงด้วยหลักจริยธรรมทางศาสนาเพื่อเป็นกลไกควบคุมเชิงคุณธรรมในสังคม พระราชบัญญัตินี้มีผลบังคับใช้มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ในยุครัฐบาลของจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็ถูกยกเลิกและประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์พุทธศักราช 2484 แทน (พระมหากษัตริย์ สุวรรณรัตน์ และคณะ, 2567: 260) นับตั้งแต่ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และฉบับต่อ ๆ มา ทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทแห่งเดียวในโลกที่มีการปกครองคณะสงฆ์เป็นระบบมากที่สุด (สุนทร ฦ รังสี, 2539: 7) ดังนั้นแนวคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงเป็นตัวอย่างสำคัญของการบูรณาการศาสนธรรมเข้ากับระบบกฎหมายและการเมือง

2. ทฤษฎีกฎหมายกับศีลธรรม (Law and Morality)

ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรมเป็นประเด็นถกเถียงที่เก่าแก่และซับซ้อนที่สุดประเด็นหนึ่งในทางนิติปรัชญา เนื่องจากทั้งกฎหมายและศีลธรรมต่างเป็น

กลไกที่ควบคุมพฤติกรรมมนุษย์ในสังคม แต่มีลักษณะและที่มาต่างกันอย่างชัดเจน การศึกษาทฤษฎีที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองระบบนี้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเข้าใจรากฐานของระบบกฎหมาย และต่อการพัฒนาแนวคิดด้านนิติธรรมในบริบทของสังคมที่มีความหลากหลายทางศีลธรรม โดยทั่วไป ศีลธรรมเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อ ค่านิยมหรือหลักธรรมทางศาสนา ซึ่งพัฒนาและถ่ายทอดกันมาภายในสังคมในลักษณะไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ขณะที่กฎหมายเป็นระเบียบที่รัฐบัญญัติขึ้นและมีผลบังคับใช้ทางกายภาพ กฎหมายสามารถบังคับได้ด้วยอำนาจของรัฐ แต่ศีลธรรมบังคับด้วยแรงจูงใจภายใน เช่น ความละอายหรือความเกรงกลัวต่อบาป แม้จุดประสงค์ของทั้งสองระบบจะมุ่งไปในทางเดียวกันคือการธำรงความสงบเรียบร้อยในสังคม แต่ลักษณะของการควบคุมแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

นักนิติปรัชญาได้แบ่งความเห็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรมออกเป็นสองแนวทางใหญ่ ๆ ได้แก่ แนวคิดแบบ ธรรมชาตินิยมทางกฎหมาย (Natural Law Theory) และแนวคิดแบบ นิติศาสตร์แบบรูปแบบนิยม (Legal Positivism)

ฝ่ายธรรมชาตินิยมทางกฎหมายเชื่อว่ากฎหมายที่แท้จริงต้องมีรากฐานอยู่บนศีลธรรม กล่าวคือ กฎหมายใดที่ขัดกับหลักความยุติธรรมขั้นพื้นฐาน ย่อมไม่ใช่กฎหมายที่ชอบธรรม แนวคิดหลักของสำนักกฎหมายธรรมชาติเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติ ดังนั้นจึงนำมาสู่หลักพื้นฐานที่ว่า กระทำในสิ่งที่ดี หลีกเลี่ยงในสิ่งที่ไม่ดี (Do good, avoid evil) (Germain G. Grisez, 1969: 340-382.) ตัวอย่างที่ชัดเจนของแนวคิดนี้คืองานของนักปรัชญาอย่างโธมัส อควินัส (Thomas Aquinas) ที่มองว่ากฎหมายของมนุษย์ต้องไม่ขัดแย้งกับกฎของพระเจ้า หากกฎหมายของรัฐขัดกับหลักธรรม ก็ถือว่าไม่มีความชอบธรรมที่จะปฏิบัติตาม เว้นแต่การไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือความปั่นป่วนแก่ส่วนรวม (วรเจตน์ ภาคีรัตน์, 2561: 169-170) ในกรณีของพระพุทธรศาสนาและแนวคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ดูจะมีลักษณะโน้มเอียงไปทางแนวคิดนี้ กล่าวคือ ทรงถือว่ากฎหมายไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีความหมาย หากปราศจากพื้นฐานทางศีลธรรม

การกำหนด “พระวินัย” เป็นกฎเกณฑ์หนึ่งที่พระสงฆ์ต้องยึดถือ ถือเป็นการยืนยันว่าการควบคุมพฤติกรรมต้องมีรากฐานจากจริยธรรมในระดับลึก ไม่ใช่เพียงการใช้กำลังหรืออำนาจรัฐ การบัญญัติกฎหมายสงฆ์ใน ร.ศ. 121 ก็ไม่ใช่เพียงการออกกฎหมายเพื่อการควบคุมในทางปกครองเท่านั้น แต่ยังสะท้อนเจตจำนงที่จะยกระดับจิตใจและพฤติกรรมของพระภิกษุสามเณรให้สอดคล้องกับศีลธรรมอันดีงามของสังคม แนวคิดนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎีทางจริยธรรมของนักคิดในฝั่งตะวันตก เช่น Aristotle ที่เสนอว่า กฎหมายที่ดีต้องมีเป้าหมายเพื่อ

ความดีสูงสุด (summum bonum) (Sarah Broadie, 1999: 233 - 251) ซึ่งในกรณีของคณะสงฆ์นั้น ความดีสูงสุดคือการธำรงพระศาสนา และความเป็นปกติเรียบร้อยของหมู่สงฆ์ที่สามารถทำหน้าที่ชี้นำสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีและจริยธรรม

ในทางตรงกันข้าม ฝ่ายนิติศาสตร์แบบรูปแบบนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายของ ฮาร์ท (H.L.A. Hart) ได้เสนอว่า กฎหมายคือสิ่งที่มีอยู่จริงตามที่ตราไว้โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ และไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรม ความชอบธรรมของกฎหมายขึ้นอยู่กับกระบวนการและรูปแบบในการตรากฎหมาย มากกว่าที่จะขึ้นอยู่กับสาระทางคุณธรรมของเนื้อหา การแยกกฎหมายออกจากศีลธรรมในแนวคิดนี้ไม่ได้หมายความว่าศีลธรรมไม่สำคัญ แต่หมายถึงการยอมรับว่ากฎหมายสามารถมีอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องตั้งงามในทางศีลธรรมเสมอไป (Hart, H. L. A., 2012: 185-192)

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีทฤษฎีที่เน้นการแยกกฎหมายออกจากศีลธรรม แต่ในทางปฏิบัติหลายประเทศยังคงรักษาหลักการทางศีลธรรมไว้ในระบบกฎหมายอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ความปลอดภัย และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เช่น กฎหมายที่ห้ามการฆ่าคน ลักทรัพย์ หรือการล่วงละเมิดทางเพศ ซึ่งล้วนสอดคล้องกับศีลธรรมพื้นฐานของมนุษย์ทุกวัฒนธรรม

ในสังคมไทย ซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางจริยธรรม กฎหมายจำนวนมากได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมทางพุทธศาสนาโดยตรง เช่น กฎหมายที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความกตัญญู การสงเคราะห์บิดามารดา หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมสุรา การพนัน และยาเสพติด ซึ่งล้วนตั้งอยู่บนแนวคิดเรื่องการควบคุมกิเลสและส่งเสริมสติของประชาชน ดังนั้นแม้กฎหมายไทยจะมีรูปแบบตามแบบกฎหมายประมวลของตะวันตก แต่ในเชิงสาระก็ยังคงสะท้อนคุณค่าทางศีลธรรมที่ฝังรากลึกในสังคมไทย

อีกประเด็นที่สำคัญคือบทบาทของพระภิกษุในฐานะผู้นำทางศีลธรรมของสังคม เมื่อพระภิกษುದำรงอยู่ในฐานะที่ได้รับความเคารพจากประชาชน การประพฤติของพระภิกษุย่อมส่งอิทธิพลต่อการตีความและรับรู้เรื่องศีลธรรมในระดับสาธารณะ หากพระภิกษุสามารถเป็นตัวอย่างที่ดีในการเคารพกฎหมายที่ไม่ขัดต่อพระวินัย และอธิบายให้เห็นถึงความสอดคล้องระหว่างศีลธรรมกับกฎหมาย ก็จะช่วยส่งเสริมให้ประชาชนเกิดความเข้าใจในระบบกฎหมาย และยอมรับอำนาจของรัฐโดยสมัครใจ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของสังคมนิติธรรมที่ยั่งยืน

ในอีกมุมหนึ่ง หากกฎหมายบ้านเมืองมีเนื้อหาขัดกับหลักศีลธรรมที่สังคมยึดถือ ก็อาจนำไปสู่ภาวะไม่ยอมรับหรือขาดการบังคับใช้ที่มีประสิทธิภาพ ตัวอย่างเช่น กฎหมายที่เอื้อประโยชน์ให้เฉพาะกลุ่ม หรือที่กำหนดบทลงโทษที่เกินควร ก็อาจถูกวิพากษ์ในทางศีลธรรมจนกระทบต่อความชอบธรรมของกฎหมายโดยรวมได้เช่นกัน

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรมจึงไม่ใช่ความสัมพันธ์แบบคู่ตรงข้ามที่ต้องเลือกฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่ควรเป็นความสัมพันธ์แบบประสานเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ กฎหมายควรมีรากฐานบนศีลธรรมที่ได้รับการยอมรับในสังคม ขณะเดียวกัน ศีลธรรมก็ควรปรับตัวให้สามารถอยู่ร่วมกับหลักนิติรัฐที่เน้นความเสมอภาคและความชัดเจนของกฎเกณฑ์ได้อย่างเหมาะสม ในบริบทของพระพุทธศาสนา การประสานกันของกฎหมายและศีลธรรมจึงไม่เพียงแต่เป็นไปได้ แต่ยังจำเป็นต่อการธำรงความเป็นระเบียบและคุณค่าของสังคมอย่างยั่งยืนด้วย

3. แนวคิดเรื่อง “กฎหมายของสงฆ์” เทียบกับ “กฎหมายของรัฐ”

การทำความเข้าใจเรื่อง “กฎหมายของสงฆ์” เทียบกับ “กฎหมายของรัฐ” มีความสำคัญยิ่งในการวางแนวทางที่เหมาะสมในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย โดยเฉพาะในสังคมที่พระภิกษุมีสถานะทั้งทางศาสนาและทางกฎหมาย ซึ่งทำให้ต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบสองระบบที่แยกจากกันแต่มีพื้นที่ทับซ้อนกันในบางกรณี

กฎหมายของสงฆ์ หมายถึงกฎระเบียบที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมของพระภิกษุ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระธรรมวินัย อันเป็นคำสอนดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา และ กฎมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นระเบียบที่ตราขึ้นภายใต้อำนาจตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เพื่อใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นเอกภาพและสอดคล้องกับบริบทของรัฐสมัยใหม่

ในขณะที่ กฎหมายของรัฐ เช่น พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ หรือกฎหมายทั่วไปในหมวดอาญาและแพ่งพาณิชย์นั้น เป็นกฎหมายที่ตราขึ้นโดยรัฐสภาหรือองค์กรนิติบัญญัติ และมีผลบังคับใช้กับบุคคลทุกกลุ่มในราชอาณาจักร ไม่ว่าจะเป็นฆราวาสหรือพระภิกษุ

การแยกแยะระหว่างสองระบบนี้มีความชัดเจนในด้าน ฐานะทางกฎหมาย กล่าวคือ พระธรรมวินัยมีสถานะเป็น “ธรรมวินัยภายใน” ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ มิได้มีลักษณะของกฎหมาย แต่มีสถานะเป็นรากฐานทางศีลธรรมและจริยธรรมของสงฆ์ ส่วนกฎมหาเถรสมาคมแม้จะตราขึ้นภายใต้กรอบของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ก็ยังมีใช้กฎหมายในความหมายของกฎหมายทั่วไป

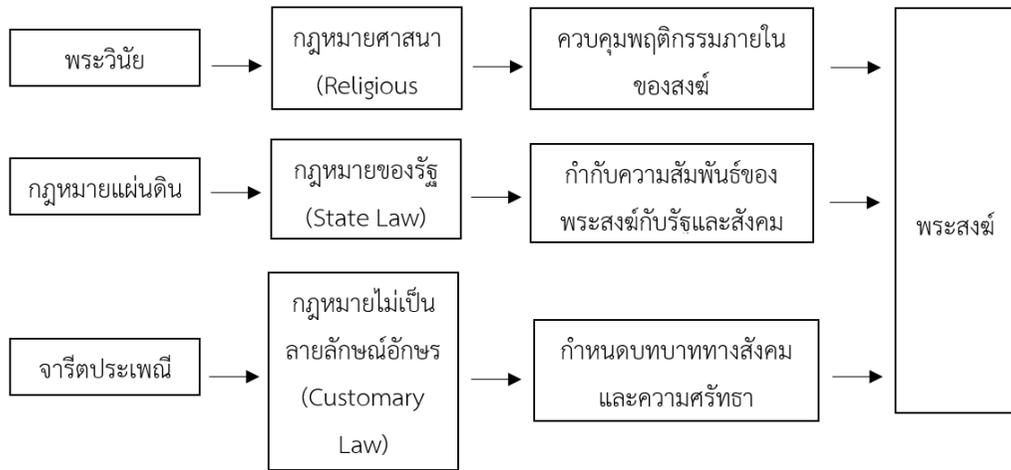
หนังสือ คู่มือพระสังฆาธิการ ของกองแผนงาน กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ (2542) ได้ระบุชัดเจนว่า กฎมหาเถรสมาคมเป็นเพียง “ระเบียบภายในของคณะสงฆ์” ที่มีผลผูกพันเฉพาะกับผู้ที่อยู่ในสถานะบรรพชิตเท่านั้น มิได้มีผลผูกพันกับฆราวาสหรือองค์กรของรัฐ นั่นคือ เป็น “กฎหมายเขตจำกัด” (Limited Jurisdiction Law) ที่สามารถมีผลบังคับใช้ได้ภายในองค์กรสงฆ์เท่านั้น

การเน้นย้ำสถานะนี้ปรากฏในคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 295/2516 ซึ่งเป็นบรรทัดฐานสำคัญทางกฎหมาย ศาลได้วินิจฉัยว่า “กฎหมายมหาเถรสมาคมตราขึ้นโดยมหาเถรสมาคมอันประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานโดยตำแหน่ง โดยอาศัยอำนาจตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เพื่อประโยชน์ในการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ตลอดจนวางหลักเกณฑ์และวิธีการแต่งตั้งผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาส แต่กฎหมายมหาเถรสมาคมไม่ใช่กฎหมาย” ดังนั้น แม้จะมีผลภายใน แต่ก็ไม่สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมบุคคลภายนอกหรือใช้ในคดีความระหว่างฆราวาสได้โดยตรง (พระปลัดศานิตย์ นิจจุงคุโณ (พงษ์จตุรา), 2567: 1617-1618)

ในอีกมุมหนึ่ง กฎหมายของรัฐ โดยเฉพาะพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เป็นกฎหมายที่รัฐบัญญัติขึ้นเพื่อใช้กำกับดูแลการปกครองคณะสงฆ์ในฐานะที่สงฆ์เป็นสถาบันสำคัญของชาติ กฎหมายดังกล่าวมีสถานะเป็นกฎหมายโดยสมบูรณ์ มีผลผูกพันต่อคณะสงฆ์และหน่วยงานของรัฐ รวมถึงประชาชนทั่วไปในกรณีที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบทางกฎหมาย เช่น การบริหารจัดการศาสนสมบัติ อำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม หรือการพิจารณาคดีอาญาที่มีพระภิกษุเป็นคู่ความ

การแยกความแตกต่างระหว่าง “กฎหมายของสงฆ์” และ “กฎหมายของรัฐ” ช่วยให้สามารถเข้าใจแนวคิด “กฎสามประเภท” ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น กล่าวคือ กฎของสงฆ์เป็นระบบควบคุมพฤติกรรมภายในที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของพระธรรมวินัยและจารีตประเพณี ขณะที่กฎหมายของรัฐมีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยในระดับประเทศ และกำกับดูแลกิจการของสถาบันศาสนาให้ดำเนินไปอย่างมีระบบภายใต้กรอบของรัฐธรรมนูญและกฎหมายมหาชน เมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างสองระบบ เช่น กฎมหาเถรสมาคมขัดกับรัฐธรรมนูญ หรือกระทบสิทธิของบุคคลภายนอก ระบบกฎหมายของรัฐย่อมมีอำนาจสูงสุดในการวินิจฉัย ดังนั้น การตรากฎภายในของสงฆ์จึงต้องกระทำภายใต้กรอบของกฎหมายบ้านเมือง และไม่อาจฝ่าฝืนต่อหลักนิติรัฐได้ แม้จะมีเจตนาดีเพื่อรักษาพระธรรมวินัยก็ตาม แนวคิดดังกล่าวมิได้มุ่งลดทอนศักดิ์ศรีของ

พระธรรมวินัยหรือกฎหมายเถรวาทศาสนาม แต่เป็นการยืนยันว่าคณะสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐร่วมกับพลเมืองอื่น ๆ โดยมีความพิเศษเฉพาะในฐานะสถาบันศาสนา ซึ่งมีระบบภายในที่ต้องได้รับการเคารพและสนับสนุนจากรัฐตามสมควร แต่ไม่อาจดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวหรืออยู่นอกเหนือระบบกฎหมายกลาง

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดเกี่ยวกับกฎสามประเภทสำหรับภิกษุสงฆ์

ผลการวิเคราะห์

การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับหลัก “กฎสามประเภท” สำหรับภิกษุสงฆ์ จำเป็นต้องใช้การพิจารณาอย่างเป็นระบบในเชิงประวัติศาสตร์ กฎหมาย และนิติปรัชญา โดยเฉพาะการสังเคราะห์แนวคิดผ่านพระดำริพระนิพนธ์ และเอกสารทางราชการในสมัยที่พระองค์มีบทบาทในการปฏิรูปคณะสงฆ์อย่างเป็นทางการ โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 4 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ ความหมายและขอบเขตของกฎสามประเภท วิเคราะห์ข้อความในแถลงการณ์คณะสงฆ์ นัยทางกฎหมายและสังคม และการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ (Qualitative Analysis) โดยอาศัยกรณีศึกษาจริง

1. ความหมายและขอบเขตของกฎสามประเภท

“กฎสามประเภท” เป็นหลักคิดที่สะท้อนการบูรณาการระบบการควบคุมพฤติกรรมภิกษุในระดับต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างมีระเบียบ โดยสามารถจำแนกได้เป็นสามชั้น ได้แก่ พระ

วินัย กฎหมายแผ่นดิน และจารีตประเพณี ซึ่งแต่ละประเภทมีขอบเขตและฐานที่แตกต่างกัน ดังนี้

(1) พระวินัย คือ ระบบกฎหมายภายในของคณะสงฆ์ อันเป็นส่วนหนึ่งของพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เป็นเครื่องกำกับพฤติกรรมภิกษุในระดับศีลธรรมและจริยธรรม เพื่อให้เป็นระเบียบแบบแผนเป็นไปในทางเดียวกัน เพื่อความเรียบร้อยและอยู่เป็นปกติของคณะสงฆ์ (พระมหาเทวประภาส วชิรญาณเมธี (มากคล้าย), 2558: ออนไลน์) เนื้อหาครอบคลุมทั้งบทบัญญัติห้าม (อาบัติต่าง ๆ) และข้อวัตรปฏิบัติที่สงฆ์ต้องถือปฏิบัติโดยสมัครใจ ความสำคัญของพระวินัยอยู่ที่การธำรงสภาพของสมณเพศ และการเป็นต้นแบบจริยธรรมในสังคม

(2) กฎหมายแผ่นดิน เป็นระบบกฎหมายที่รัฐตราขึ้นเพื่อใช้บังคับกับทุกคนในสังคม ไม่เว้นแม้แต่ภิกษุ แม้พระสงฆ์จะมีพระวินัยควบคุมอยู่ภายใน แต่ก็ยังต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐ โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ ความสงบเรียบร้อย และสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น กฎหมายแผ่นดินที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ ได้แก่ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และที่แก้ไขเพิ่มเติม คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2560 และ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2561

(3) จารีตประเพณี คือ ขนบธรรมเนียมของสังคมที่มีพัฒนาการร่วมกับประวัติศาสตร์ของชุมชน จารีตที่ไม่ขัดต่อกฎหมายสองประเภทแรก ถือเป็นกรอบที่ภิกษุควรให้ความเคารพ เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งหรือเสื่อมศรัทธาในหมู่ประชาชน การอนุวัติจารีตจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์สามารถปฏิบัติตนให้เหมาะสมในบริบทของสังคมท้องถิ่น

จากการวิเคราะห์พบว่า กฎสามประเภทนี้ได้เป็นเพียงข้อบัญญัติที่วางซ้อนกันโดยไม่มีความสัมพันธ์ หากแต่เป็นระบบที่สอดประสานกันอย่างลึกซึ้ง มีจุดมุ่งหมายร่วมในการธำรงคุณภาพของผู้บรรพชาอุปสมบทและความศรัทธาในศาสนา อีกทั้งยังสามารถยืดหยุ่นตามบริบทของสังคมโดยไม่ขัดแย้งกัน ซึ่งสะท้อนถึงพระปรีชาญาณฉลาดทางนิติศาสตร์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้เป็นอย่างดี

2. วิเคราะห์ข้อความของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในแถลงการณ์คณะสงฆ์

แถลงการณ์คณะสงฆ์ ระบุเหตุผลและความมุ่งหวังในการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 โดยเฉพาะข้อความที่กล่าวว่า “ภิกษุสงฆ์ แม้มีพระวินัยเป็นกฎหมายสำหรับตัวอยู่ส่วนหนึ่งแล้ว ก็ยังจะต้องอยู่ในใต้อำนาจแห่งกฎหมายฝ่ายอาณาจักร

อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งตราไว้เฉพาะหรือเพื่อคนทั่วไปและยังควรอนุรักษ์จารีตของบ้านเมือง อันไม่ขัดต่อกฎหมายสองประเภทนั้นอีก” ซึ่งถือเป็นแกนกลางของแนวคิดกฎหมายสามประเภท

จากการวิเคราะห์เชิงข้อความ (textual analysis) พบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส มิได้มองพระสงฆ์ในฐานะบุคคลเหนือกฎหมาย หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ต้องแสดงแบบอย่างที่ดีในทางกฎหมาย การย้าให้ภิกษุเคารพกฎหมาย บ้านเมืองจึงมิใช่การลดทอนศักดิ์ศรีของสงฆ์ แต่เป็นการสร้างความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของพระสงฆ์ในสังคมสมัยใหม่

พระดำริยังสะท้อนทัศนะด้านนิติปรัชญาที่มองว่ากฎหมายมิใช่เครื่องมือของอำนาจรัฐ แต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นเครื่องมือในการธำรงศีลธรรมและความสงบสุขของสังคม พระองค์ทรงใช้สำนวนเปรียบเทียบ เช่น “การปกครองที่ไม่อิงอาศัยระเบียบวินัยหรือกฎหมาย ย่อมเหมือนกับการขับขี่ยานพาหนะที่ปราศจากพวงมาลัยหนทางทิศทางและเครื่องห้ามล้อนั่นเอง” (สิทธิ บุตรอินทร์ และคณะ, 2546: 174) เพื่อสื่อให้เห็นภาพชัดเจนว่าการละเลยกฎหมายจะนำไปสู่ความหายนะทั้งส่วนตัวและสังคม ที่สำคัญคือ แนวคิดของพระองค์มิได้เป็นแนวทางสุดโต่ง แต่เป็นแนว “ทางสายกลาง” ที่พยายามผสมผสานระเบียบศาสนาเข้ากับระเบียบโลกิยะ ผ่านการกำหนดระบบปกครองสงฆ์อย่างมีโครงสร้าง และสนับสนุนให้มีการศึกษากฎหมายควบคู่กับพระธรรมวินัย ในแง่นี้ พระองค์จึงเป็นนักปฏิรูปในเชิงระบบอย่างแท้จริง

3. นัยทางกฎหมายและสังคม

กฎหมายสามประเภทมีนัยสำคัญทั้งในระดับนิติศาสตร์และสังคมศาสตร์ กล่าวคือ เป็นแนวคิดที่เปิดพื้นที่ให้กับการดำรงอยู่ของกฎหมายหลายระบบ (legal pluralism) ในสังคมเดียวกัน โดยไม่ขัดแย้งกัน ในกรณีของคณะสงฆ์ กฎหมายสามประเภททำหน้าที่เหมือนเครื่องประสานการปกครอง การควบคุม และการธำรงศีลธรรมอย่างเป็นระบบ

(1) ในระดับกฎหมาย แนวคิดกฎหมายสามประเภทส่งผลต่อการออกแบบพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องโครงสร้างการบริหารที่จัดลำดับขั้นการปกครองให้มีทั้งมหาเถรสมาคม เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด ไปจนถึงเจ้าอาวาส เพื่อสะท้อนลักษณะของการมีระเบียบปกครองภายในที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างของรัฐ นอกจากนี้ แนวคิดดังกล่าวยังสนับสนุนให้มีกฎหมายมหาเถรสมาคม และสังฆานัติ ที่แม้ไม่ใช่กฎหมายโดยตรง แต่ก็มีผลในทางการควบคุมภายในที่เข้มแข็ง

(2) ในระดับสังคม กฎสามประเภทช่วยอธิบายบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยที่ต้องเป็นทั้งผู้รักษาศีลธรรม ผู้รู้กฎหมาย และผู้มีสัมพันธภาพกับจารีตของชุมชน เมื่อภิกษุมีความรู้ในทั้งสามด้าน ก็จะสามารถดำรงตนเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่สาธุชน

(3) ในระดับการศึกษาและนโยบาย แนวคิดนี้เน้นให้เกิดการบูรณาการทางความรู้ในหมู่พระภิกษุ โดยเฉพาะความเข้าใจต่อกฎหมายบ้านเมืองและจารีตของประชาชน ซึ่งนับเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ในบริบทยุคปัจจุบัน การพัฒนาหลักสูตรนักรธรรม การจัดตั้งมหาวิทยาลัย และการส่งเสริมให้พระภิกษุศึกษากฎหมาย ล้วนเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากแนวคิดนี้โดยตรง

4. การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ (Qualitative Analysis) โดยอาศัยกรณีศึกษาจริง

(1) พระวินัย กรณีตัวอย่างที่สะท้อนความเข้มงวดของพระวินัย เช่น การเสพเมถุน การครอบครองเงินทอง และการกระทำที่ผิดศีลข้อร้ายแรง ล้วนถูกกำหนดโทษอย่างชัดเจนในพระวินัย หากพระสงฆ์ละเมิดย่อมกระทบต่อสถานภาพสมณเพศทันที

(2) กฎหมายแผ่นดิน ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 3773/2538 ซึ่งชี้ชัดว่า แม้พระสงฆ์จะอยู่ในสมณเพศ แต่ยังถือเป็น “บุคคล” ตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ จึงสามารถให้กู้ยืมเงินหรือเป็นคู่ความในคดีได้เช่นเดียวกับฆราวาส แสดงให้เห็นถึงอำนาจของกฎหมายแผ่นดินที่ครอบคลุมพระสงฆ์

(3) จารีตประเพณี พระสงฆ์ต้องไปร่วมงานพิธีตามที่ได้รับนิมนต์จากชาวบ้าน เช่น งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญประจำปี หรืองานศพ โดยต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมในชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนและเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การไม่รับนิมนต์ไปร่วมแม้ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง และไม่ผิดพระวินัย แต่ขัดต่อค่านิยมและความศรัทธาของประชาชน อาจทำให้เกิดแรงกดดันทางสังคม ส่งผลให้อาศัยอยู่ร่วมกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่นนั้นได้อย่างยากลำบาก

จากกรณีเหล่านี้ชี้ว่า “กฎสามประเภท” มีพลังเสริมซ้อนกัน พระสงฆ์ที่ละเลยระบบใดระบบหนึ่งอาจถูกลงโทษทางศาสนา กฎหมาย หรือสังคมตามลำดับ ความสัมพันธ์เชิงบูรณาการดังกล่าวจึงเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความสมดุลของคณะสงฆ์

กล่าวโดยสรุป การวิเคราะห์แนวคิดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับกฎสามประเภท พบว่าเป็นระบบความคิดที่มีความลุ่มลึก เป็นการบูรณาการทางศาสนา กฎหมาย และสังคมที่ก้าวหน้ากว่ายุคสมัยของพระองค์ และยังคงมีความร่วม

สมัยในปัจจุบัน เป็นกลไกสำคัญในการสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันสงฆ์และความศรัทธาของประชาชน

ศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศที่มีการกำกับดูแลพระภิกษุสงฆ์ภายใต้กฎหมายแผ่นดิน

ในบริบทของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ระบบการกำกับดูแลคณะสงฆ์ภายใต้กฎหมายของรัฐมีความหลากหลายและสะท้อนแนวคิดพื้นฐานที่แตกต่างกันเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและอำนาจทางการเมือง การศึกษาเปรียบเทียบแนวทางการควบคุมและดูแลพระภิกษุในประเทศพุทธศาสนาอื่น ๆ เช่น ศรีลังกา เมียนมา และกัมพูชา ช่วยให้เข้าใจสถานะของพระสงฆ์ในเชิงกฎหมายอย่างลึกซึ้งมากขึ้น อีกทั้งยังเปิดมุมมองต่อการจัดระบบการปกครองคณะสงฆ์ที่เหมาะสมกับบริบททางสังคมและการเมืองของแต่ละประเทศ

1. เมียนมา การรวมศูนย์อำนาจทางสงฆ์ผ่านรัฐ

ประเทศเมียนมามีระบบการกำกับดูแลพระสงฆ์ที่เข้มงวดที่สุดประเทศหนึ่งในภูมิภาค โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการสงฆ์แห่งรัฐ หรือ State Sangha Maha Nayaka Committee (SSMNC) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2523 เพื่อทำหน้าที่ควบคุมดูแลคณะสงฆ์ทั่วประเทศอย่างเป็นทางการ คณะกรรมการดังกล่าวประกอบด้วยพระภิกษุระดับสูงที่ได้รับการแต่งตั้งโดยรัฐ และมีอำนาจหน้าที่ออกกฎ ตราระเบียบ กำหนดนโยบายเกี่ยวกับการบริหารกิจการพระพุทธศาสนาในประเทศพม่า (Human Rights Watch, 2009: online) ระบบของเมียนมาจำกัดให้พระสงฆ์ต้องสังกัดหนึ่งในนิกายที่รัฐรับรอง และต้องขึ้นทะเบียนเพื่อรับรองสถานภาพของตน หากพระรูปใดไม่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการดังกล่าว จะถือว่าอยู่นอกระบบและไม่มีสิทธิในการปฏิบัติกิจทางพระศาสนาในที่สาธารณะ อำนาจการตรวจสอบของ SSMNC ยังรวมไปถึงการปลดจากสมณเพศกรณีที่พระภิกษุละเมิดพระราชกฤษฎีกาและคำสั่งของคณะกรรมการ รวมถึงระเบียบและกฎหมายพระวินัย และขับไล่พระภิกษุออกจากวัดประจำถิ่น (Human Rights Watch, 2009: online) การควบคุมในลักษณะนี้มีข้อได้เปรียบในด้านการจัดระเบียบและควบคุมพฤติกรรมของคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม ก็อาจสร้างความกังวลเกี่ยวกับเสรีภาพทางศาสนา โดยเฉพาะเมื่อเครื่องมือทางกฎหมายถูกใช้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง หรือจำกัดบทบาทของพระภิกษุที่มีจุดยืนต่างจากรัฐ

กรณีศึกษาของเมียนมา ประเทศไทยควรเรียนรู้ว่า การสร้างกลไกกำกับดูแลคณะสงฆ์ที่เข้มแข็งต้องมาพร้อมกับการสร้างสมดุลระหว่างการควบคุมกับการส่งเสริมเสรีภาพทาง

ศาสนา ไม่ควรให้ฝ่ายรัฐมีอำนาจในการแทรกแซงกิจการสงฆ์มากเกินไปจนกลายเป็นเครื่องมือทางการเมือง

2. ศรีลังกา การควบคุมผ่านกฎหมายทรัพย์สินและโครงสร้างอุปถัมภ์

มาตรา 9 ของรัฐธรรมนูญศรีลังกา ระบุว่า “สาธารณรัฐศรีลังกาจะมอบอำนาจสูงสุดให้แก่พระพุทธศาสนา และด้วยเหตุนี้ รัฐจึงมีหน้าที่คุ้มครองและส่งเสริมพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็รับรองสิทธิต่าง ๆ ที่ได้รับตามมาตรา 10 และ 14(1)(e) แก่ทุกศาสนา” (The Constitution of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka, 1978: 3) แต่ระบบการควบคุมดูแลพระภิกษุไม่ได้รวมศูนย์อำนาจไว้กับรัฐโดยตรงดังเช่นเมียนมา ในศรีลังกามี 4 ศาสนาหลักที่ไม่ต้องจดทะเบียน คือ พุทธ อิสลาม ฮินดู และ คริสต์ แต่ศาสนาอื่นต้องจดทะเบียนเพื่อรับการอุดหนุน สำหรับการกำกับดูแลวัดพุทธ มีกฎหมายเฉพาะที่ว่าด้วยการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด (Buddhist Temporalities Ordinance) โดยกำหนดให้วัดต้องมีคณะกรรมการบริหารทรัพย์สิน ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นเจ้าอาวาส กฎหมายนี้ได้จำกัดอำนาจในการขายทรัพย์สินและห้ามนำทรัพย์สินไปใช้ในวัตถุประสงค์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการทำนุบำรุงวัดหรือการช่วยเหลือสังคม นอกจากนี้ คณะกรรมการต้องจัดทำรายงานทางการเงินทุก 6 เดือน เพื่อส่งให้สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด ซึ่งหากฝ่าฝืนจะมีบทลงโทษที่ชัดเจน TDRI เปรียบเทียบว่าศรีลังกามีมาตรการตรวจสอบและบทลงโทษที่รัดกุมกว่าไทยมาก (Buddhist Temporalities Ordinance 1956, 1960: 515-542)

คณะสงฆ์ในศรีลังกายังดำรงโครงสร้างการปกครองภายในที่เข้มแข็ง โดยมี Mahanayaka Thero เป็นประมุขสงฆ์ประจำแต่ละนิกาย บทบาทของ Mahanayaka มีความสำคัญทั้งในทางศาสนาและการเมือง ด้วยความที่ผู้นำสงฆ์ระดับนี้ได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐบาลอย่างเป็นทางการ และมักได้รับสิทธิพิเศษเช่นที่พักหลวงและพาหนะหลวง ศรีลังกาเผชิญความตึงเครียดทางชาติพันธุ์ระหว่างชาวทมิฬกับชาวสิงหล โดยชาวทมิฬซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาฮินดู เห็นว่าบทบัญญัติรัฐธรรมนูญสร้างความเหลื่อมล้ำทางสิทธิและการยอมรับทางสังคม ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2560 ประธานาธิบดีไมตรีपालะ สิริเสนา พยายามแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อเสริมความเข้มแข็งให้กับประชาธิปไตย โดยเน้นการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน เสรีภาพ และลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ รวมถึงการรักษาความสงบและความน่าเชื่อถือของสถาบันสงฆ์ อย่างไรก็ตาม กระบวนการปฏิรูปกลับจุดกระแสคัดค้านจากทั้งในและนอกคณะสงฆ์ รวมถึงฝ่ายการเมืองบางส่วนและชาวพุทธบางกลุ่ม ผู้คัดค้านมองว่ารัฐบาล

ยอมอ่อนข้อให้ชาติตะวันตก และอาจลดความสำคัญของพุทธศาสนา ซึ่งมีผู้ศรัทธากว่าร้อยละ 70 ของประชากร 21 ล้านคน ทำให้การแก้ไขรัฐธรรมนูญกลายเป็นประเด็นอ่อนไหวในสังคม (กานท์กลอน รัชธรรม, 2560: ออนไลน์)

บทเรียนสำหรับไทย กรณีศรีลังกาชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการปรับปรุงมาตรการตรวจสอบการเงินของวัดในประเทศไทย ซึ่งปัจจุบันยังขาดความเข้มงวดในการตรวจสอบและบริหารจัดการ

3. กัมพูชา ระบบอุปถัมภ์สงฆ์ผ่านความสัมพันธ์กับรัฐ

กัมพูชาให้สถานะทางกฎหมายแก่พระพุทธรศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ (U.S. Department of State, 2022: online) แต่การจัดระบบคณะสงฆ์มีลักษณะเปิดกว้างมากกว่า ทั้งเมียนมาและศรีลังกา คณะสงฆ์ในประเทศนี้แบ่งออกเป็นสองนิกายหลัก คือ Maha Nikaya และ Dhammayuttika Nikaya โดยนิกาย Maha Nikaya มีขนาดใหญ่และมีอิทธิพลทางสังคมสูง

รัฐบาลกัมพูชามีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์คณะสงฆ์ โดยเฉพาะผ่านการแต่งตั้งผู้นำสงฆ์ระดับสูง เช่น สมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักร และผ่านกลไกทางการเมือง เช่น กระทรวงศาสนาและกิจการศาสนา พระภิกษุในกัมพูชาต้องปฏิบัติตามระเบียบของรัฐ โดยเฉพาะในการดำเนินกิจกรรมทางสาธารณะ เช่น การจัดพิธีกรรมหรือการแสดงออกทางการเมือง (Yeonsik JEONG, 2011: 25-46)

ที่น่าสังเกตคือ ในบางช่วงรัฐบาลใช้กลไกทางการเมืองปกครองเพื่อจำกัดบทบาทของพระสงฆ์ที่แสดงความคิดเห็นทางการเมือง โดยในยุคของ สีหนุ (Sihanouk) เมื่อพระสงฆ์เริ่มเข้าร่วมการประท้วง รัฐบาลก็พยายามป้องกันการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคณะสงฆ์ด้วยการจับกุมพระสงฆ์ที่เคลื่อนไหวอย่างแข็งขัน แม้จะไม่มีการใช้กฎหมายคณะสงฆ์ลงโทษโดยตรง แต่การควบคุมผ่านกฎหมายและระเบียบข้อบังคับอื่น รวมถึงกระบวนการบริหาร เช่น การโยกย้ายหรือถอดถอนจากตำแหน่งทางสงฆ์ ก็มีผลทางอ้อมต่อเสรีภาพของคณะสงฆ์

กรณีศึกษาจากกัมพูชา ประเทศไทยควรพิจารณาว่า การอุปถัมภ์ศาสนาโดยรัฐควรเป็นไปในทางส่งเสริมและคุ้มครอง มากกว่าที่จะเป็นการควบคุมเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง การใช้กลไกทางการเมืองในการจัดการกับพระสงฆ์ที่มีบทบาททางการเมืองควรเป็นไปอย่างระมัดระวัง เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งระหว่างศาสนากับรัฐ

4. บทสังเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ

จากการศึกษาข้างต้นจะเห็นได้ว่าประเทศพุทธศาสนาเหล่านี้มีแนวทางการควบคุมและกำกับดูแลพระภิกษุที่แตกต่างกันไปตามลักษณะทางการเมือง วัฒนธรรมและกฎหมายภายใน เมียนมามุ่งรวมศูนย์ผ่านระบบราชการสงฆ์ที่มีอำนาจสูงสุด ศรีลังกาใช้กลไกทางกฎหมายในการควบคุมทรัพย์สินวัดและสนับสนุนโครงสร้างอุปถัมภ์สงฆ์ ขณะที่กัมพูชาดำรงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ผ่านบทบาทของรัฐในกิจการสงฆ์ โดยไม่มีกฎหมายเฉพาะสำหรับคณะสงฆ์ดังเช่นของประเทศไทย แต่มีการใช้กฎหมายอื่นและระเบียบข้อบังคับของราชการควบคู่กับพระธรรมวินัยควบคุมพฤติกรรมของพระภิกษุ

เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศไทย แนวคิด “กฎสามประเภท” ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ไว้ ถือเป็นจุดสมดุลระหว่างระบบวินัยสงฆ์ ระบบกฎหมายบ้านเมือง และระบบจารีตประเพณี ซึ่งเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ดำรงตนอย่างเหมาะสมในบริบทของรัฐสมัยใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้การควบคุมแบบรวมศูนย์เช่นเมียนมาหรืออยู่ในระบบที่รัฐเป็นผู้กำหนดทุกด้านเช่นศรีลังกา หากแต่สามารถประสานทั้งสามระบบได้อย่างกลมกลืน เป็นแนวทางที่ควรได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง

สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิด “กฎสามประเภท” ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทั้งในมิติศาสนา กฎหมาย และการจัดระเบียบสังคมสมัยใหม่ จึงมีข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาการศึกษาพระสงฆ์ การบริหารคณะสงฆ์ และความเข้าใจระหว่างระบบศาสนากับรัฐในระดับเชิงนโยบาย โดยแบ่งออกเป็น 4 ด้านสำคัญ ได้แก่ ด้านโครงสร้างการปกครองและการกำกับดูแล การพัฒนาหลักสูตรการศึกษา ความร่วมมือของภาครัฐกับคณะสงฆ์ และการพัฒนาระบบสนับสนุนเชิงวิชาการและการวิจัยด้านกฎหมายในหมู่พระภิกษุ

1. เสนอแนะให้จัดตั้ง “คณะกรรมการกลางร่วมรัฐ-สงฆ์” เสริมด้านโครงสร้างการปกครองและการกำกับดูแล

ปัจจุบันโครงสร้างการกำกับดูแลคณะสงฆ์ไทยอยู่ภายใต้มหาเถรสมาคม ซึ่งมีสถานะเป็นองค์กรสูงสุดทางการปกครองคณะสงฆ์ แต่การทำงานยังขาดกลไกประสานงานอย่างเป็นทางการกับหน่วยงานของรัฐ ทำให้บางครั้งเกิดความซ้ำซ้อนหรือช่องว่างในการกำกับ เช่น กรณีการจัดการปัญหาพระสงฆ์ที่ละเมิดพระธรรมวินัย แต่ไม่เข้าข่ายผิดกฎหมายบ้านเมือง ส่งผลให้

ขาดมาตรการเชื่อมโยงกับภาครัฐ ดังนั้น จึงควรจัดตั้ง “คณะกรรมการกลางร่วมรัฐ-สงฆ์” ที่มีตัวแทนจากมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงยุติธรรม และสำนักงานตำรวจแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมด้านกฎหมาย และการปกครอง จุดแข็งของโมเดลนี้สอดคล้องกับประสบการณ์ในเมียนมา ซึ่งมี State Sangha Maha Nayaka Committee แม้จะมีข้อวิจารณ์ด้านการรวมศูนย์ แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการประสานงานรัฐ-สงฆ์ในเชิงโครงสร้าง

ส่วนการกำกับดูแลการเงินและทรัพย์สินวัด เสนอให้ทุกวัดต้องจัดทำรายงานการเงินประจำปี และส่งให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติทำการตรวจสอบ รวมทั้งจัดทำมาตรการลงโทษที่ชัดเจน สำหรับพระสงฆ์หรือผู้เกี่ยวข้องที่นำทรัพย์สินวัดไปใช้ผิดวัตถุประสงค์ โดยศึกษาแนวทางจากศรีลังกาที่ใช้ Buddhist Temporalities Ordinance กำกับดูแลทรัพย์สินวัดอย่างเข้มงวด ซึ่งอาจปรับประยุกต์ใช้ของไทย

2. ควรบรรจุเนื้อหา “กฎสามประเภท” เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการศึกษาสำหรับพระภิกษุสงฆ์ในระดับอุดมศึกษา

การบรรจุแนวคิด “กฎสามประเภท” ไว้ในหลักสูตรการศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ ถือเป็นความจำเป็นเร่งด่วนในบริบทปัจจุบัน เนื่องจากภิกษุในยุคใหม่ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสังคม เทคโนโลยี และกฎหมายบ้านเมืองในระดับที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น หากพระภิกษุไม่มีความรู้ความเข้าใจทั้งในระดับพระธรรมวินัย กฎหมายแผ่นดิน และจารีตของประชาชน ก็อาจประสบปัญหาในการดำรงตนและปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้นำจริยธรรมของสังคม

ปัจจุบัน มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ต่างมีพันธกิจหลักในการผลิตพระนักศึกษานิสิตสาขามหาวิทยาลัยสงฆ์ ปรัชญา และวัฒนธรรมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษานิสิตสาขานี้ยังคงจำกัดอยู่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเท่านั้น ขณะที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยยังไม่ได้เปิดสอนหลักสูตรนิสิตสาขานี้เป็นระบบ การส่งเสริมให้มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจัดการเรียนการสอนหลักสูตรนิสิตสาขานี้ หรืออย่างน้อยมีวิชากฎหมายเบื้องต้นสำหรับพระภิกษุ จึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง

ประโยชน์ของการบรรจุหลักสูตรดังกล่าวมีหลายประการ ได้แก่ การเพิ่มสมรรถนะทางกฎหมายให้แก่พระสงฆ์ ซึ่งทำหน้าที่ในทางปกครองและถือเป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา การรู้เท่าทันกฎหมายจะทำให้สามารถบริหารกิจการคณะสงฆ์ได้อย่างถูกต้อง ไม่ละเมิดกฎหมาย และไม่เสื่อมศรัทธาจากประชาชน อีกทั้งยังสามารถแนะนำญาติโยมให้

ประพตติถูกต้องตามหลักธรรมและกฎหมาย การรู้กฎหมายไม่เพียงช่วยให้สามารถรักษาสีทิตีของตนเองได้อย่างถูกต้อง แต่ยังเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์การสื่อสารและการแก้ไขปัญหาในสังคมด้วยเหตุผล (อภิสิทธิ์ ปาसानะเก และคณะ, 2568: 1906)

ยิ่งไปกว่านั้น ประกาศมหาเถรสมาคม ซึ่งประกาศเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2568 เรื่อง นโยบายด้านการศึกษาพระภิกษุสามเณร ได้แสดงเจตนารมณ์สนับสนุนการศึกษาสาขานิติศาสตร์สำหรับพระภิกษุสามเณร โดยระบุว่า ไม่ขัดต่อคำสั่งมหาเถรสมาคม ที่ 1/2564 เรื่อง พระภิกษุสามเณรเรียนวิชาหรือสอบแข่งขันหรือสอบคัดเลือกอย่างคฤหัสถ์ พ.ศ. 2564 แต่อย่างใด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปิดกว้างทางวิชาการของคณะสงฆ์ไทย หากสามารถแปลงนโยบายเป็นรูปธรรมได้ ก็จะเป็นคุณูปการอย่างใหญ่หลวงต่อการธำรงสถาบันสงฆ์

3. ภาครัฐและคณะสงฆ์ควรส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของพระวินัยกับกฎหมายบ้านเมือง

แม้ว่าพระวินัยจะเป็นกฎหมายเฉพาะภายในของคณะสงฆ์ และมีฐานะเป็นระบบจริยธรรมที่ลึกซึ้งกว่ากฎหมายบ้านเมือง แต่ในทางปฏิบัติ พระภิกษุต้องดำรงตนอยู่ภายใต้ทั้งสองระบบพร้อมกัน การขาดความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างสองระบบนี้อาจนำไปสู่ปัญหา เช่น การตีความที่ขัดกัน หรือการปฏิบัติโดยละเลยข้อกฎหมายของรัฐ ภาครัฐควรมีบทบาทในการจัดหลักสูตรอบรมหรือให้ความรู้ทางกฎหมายแก่พระสังฆาธิการ เจ้าคณะ และพระภิกษุที่ทำหน้าที่ทางการปกครอง ในลักษณะเดียวกับการอบรมผู้บริหารองค์กรภาครัฐ ขณะเดียวกัน คณะสงฆ์เองก็ควรจัดอบรมภายในเพื่อเสริมสร้างความรู้และทักษะในการประสานระหว่างหลักธรรมวินัยกับกฎหมายบ้านเมือง โดยเน้นการแก้ไขปัญหาจริงจากเหตุการณ์ร่วมสมัย เช่น กรณีพระสงฆ์ละเมิดกฎหมายอาญา หรือพระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับธุรกิจโดยไม่เข้าใจข้อกำหนดทางกฎหมาย

นอกจากนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงยุติธรรม กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรประสานความร่วมมือกับคณะสงฆ์ในการจัดทำสื่อความรู้ทางกฎหมายที่เป็นมิตรกับผู้ใช้งานอย่างทั่วถึง และเหมาะสมกับบริบทของพระภิกษุ เช่น คู่มือกฎหมายสำหรับพระภิกษุสามเณร คู่มือสิทธิหน้าที่ของเจ้าคณะ และสื่อวิดีโอการสอนกฎหมายพื้นฐาน หากสามารถสร้างระบบความเข้าใจร่วมกันเช่นนี้ได้ ก็จะช่วยลดความตึงเครียดระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ และเสริมสร้างธรรมาภิบาลทั้งในวงการพระศาสนาและวงการกฎหมาย

4. การพัฒนาระบบสนับสนุนเชิงวิชาการและการวิจัยด้านกฎหมายในหมู่พระภิกษุ

การเสริมสร้างความเข้าใจทางกฎหมายในหมู่พระภิกษุไม่ควรจำกัดอยู่เพียงการจัดการเรียนการสอนในระดับหลักสูตรเท่านั้น หากแต่จำเป็นต้องส่งเสริมให้เกิดระบบสนับสนุนเชิงวิชาการในระดับลึกมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในด้านการวิจัยและการผลิตองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับกฎหมายอย่างมีระบบ ซึ่งยังถือเป็นช่องว่างที่สำคัญในวงวิชาการของประเทศไทยในปัจจุบัน พระภิกษุจำนวนมากมีประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติหน้าที่ในวัดและชุมชน และหากได้รับการส่งเสริมให้ทำวิจัยเชิงประจักษ์เกี่ยวกับปัญหากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์ ก็จะสามารถสะท้อนข้อมูลจากพื้นที่จริงสู่การกำหนดนโยบายที่ตอบสนองบริบทได้ดียิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น การศึกษาว่าด้วยผลกระทบของกฎหมายแพ่งและอาญาต่อกิจกรรมของวัด การตีความข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในการครอบครองทรัพย์สินของวัด

การสนับสนุนด้านทุนวิจัย การอบรมทักษะการเขียนเชิงวิชาการ และการเปิดพื้นที่ในการเผยแพร่ผลงานผ่านวารสารที่ยอมรับในวงวิชาการ จะเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของพระภิกษุในฐานะนักวิจัยและนักกฎหมายภาคสนามในเวลาเดียวกัน โดยไม่จำเป็นต้องแยกบทบาทของนักธรรมออกจากรากฐานนิกายศาสนา หากสามารถประสานความรู้ทั้งสองด้านเข้าด้วยกันได้อย่างกลมกลืน ก็จะช่วยเสริมความแข็งแกร่งให้แก่สถาบันสงฆ์และเพิ่มคุณค่าเชิงระบบให้แก่สังคมโดยรวม

บทสรุป จากการศึกษาพบว่า แนวคิดกฎหมายประเภท ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นหลักการเชิงบูรณาการที่ลึกซึ้งและทันสมัย แม้จะถูกเสนอมากว่าศตวรรษแล้ว แต่ยังคงมีความร่วมสมัยต่อการจัดการคณะสงฆ์ไทยในยุคปัจจุบัน การบูรณาการพระวินัย กฎหมายแผ่นดิน และจารีตประเพณี ช่วยให้พระสงฆ์ดำรงตนได้อย่างเหมาะสม ทั้งในฐานะผู้นำทางศีลธรรมและในฐานะพลเมืองภายใต้รัฐธรรมนูญ ผู้เขียนเห็นว่า กฎสามประเภทมิใช่เพียงกรอบควบคุมพระสงฆ์เท่านั้น แต่ยังเป็นสะพานเชื่อมระหว่างศาสนา กฎหมาย และสังคมไทย การพัฒนาในอนาคตควรมุ่งไปที่การปรับปรุงกลไกกำกับดูแลให้มีความโปร่งใส และสร้างความรู้กฎหมายให้แก่พระสงฆ์ ซึ่งจะนำไปสู่การธำรงพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง และสร้างความสมดุลระหว่างธรรมาธิปไตยกับนิติรัฐได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กานท์กลอน รักธรรม. (2560). *พุทธศาสนายังสำคัญสุด! ครีลังกาย้ำ หลังคิดแก้ไขรัฐธรรมนูญ ด้านศาสนา คลายปมขัดแย้งชาวสิงหล-ทมิฬ*. เรียกใช้เมื่อ 5 กรกฎาคม 2568 จาก <https://thestandard.co/news-world-srilanka-edit-religionconstitution-toso-lve-singhol-tamil-conflict/>
- คู่มือพระสังฆาธิการ. (2567). *แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2 พ.ศ. 2457 (เล่ม 2, น. 36) เรื่อง พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121*. กรุงเทพฯ: สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- พระครูธรรมธรสุภาพร ปภัสโร, พระมหาสุพัฒน์ นนทปญโญ และ พระครูภาวนาโชติคุณ (ก๊วยไฮ้ ชุติโนโร). (2568). ย้อนรอยพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 กับแนวคิดในการใช้เป็นเครื่องมือสร้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์. *วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ*, 8(1), 148-162.
- พระปลัดระพิน พุทธิสารโร. (2567). *พระสงฆ์ การเมือง คู่ก ในสังคมไทย*. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระปลัดศานิตย์ นิจจุงุโณ (พงษ์จตุรา). (2567). การบังคับใช้มาตรการทางกฎหมายกับการวินิจฉัยกรณีพระภิกษุต้องหาว่ากระทำความผิดอาญาบนฐานพระวินัยบัญญัติ. *Journal of Roi Kaensam Academi*, 9(12), 1601-1624.
- พระมหาเจริญ กตปญโญ (กระพिला), พระครูสมุห์ธนโชติ จิรธมโม, และประทีป พีชทองหลาง. (2563). พระวิสัยทัศน์การศึกษาสงฆ์: สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. *วารสารปรัชญาและศาสนา*, 5(2), 61-90.
- พระมหาเทพประสาท วชิรญาณเมธี (มากคล้าย). (2558). *การปฏิรูปโครงสร้างคณะสงฆ์ไทย อย่ายให้เทียบดับที่ปลายอุโมงค์*. เรียกใช้เมื่อ 1 กรกฎาคม 2568 จาก <https://prachatai.com/journal/2015/03/58269>
- พระมหาภราดร สุวรรณรัตน์ และคณะ. (2567). สาระสำคัญของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในยุครัตนโกสินทร์. *วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม*, 8(4), 257-267.
- วัดโมลีโลกยาราม. (2562). *พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 สมัยรัชกาลที่ 5*. เรียกใช้เมื่อ 1 กรกฎาคม 2568 จาก <https://www.watmoli.com/wittaya-one/1173/>

- วรเจตน์ ภาคีรัตน์. (2561). *ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา*. (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อ่านกฎหมาย.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2514). *ประมวลพระนิพนธ์-การคณะสงฆ์ (พระมหาสมณศาสตร์ เล่ม 1)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สิทธิ บุตรอินทร์, ปรีชา บุญศรีตัน และ สุพัฒน์ ไตวิจักษณ์ชัยกุล. (2546). สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: งานและพระดำริด้านการศึกษาและการปกครอง. ใน *รายงานการวิจัยศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทร ณ รังสี. (2539). การปกครองคณะสงฆ์: อดีต ปัจจุบัน อนาคต. *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา*, 3(3), 5-21.
- อภิรักษ์ ปาसानะเก, ชัยวัฒน์ ป้อมพิทักษ์, และ สาลินี ลิขิตพัฒนกุล. (2568). การศึกษาความต้องการเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิต (หลักสูตรใหม่) พ.ศ...มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด. *วารสารพุทธศาสตร์ มจร อุบลราชธานี*, 7(1), 1897-1912.
- อภิรักษ์ ปาसानะเก, สาลินี ลิขิตพัฒนกุล, และ ธวัชชัย จันทร์สม. (2566). ความจำเป็นในการเปิดสอนหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิตในมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย. *วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย*, 3(5), 156-194.
- Broadie, S. (1999). Aristotle's Elusive Summum Bonum. *Social Philosophy and Policy*, 16(1), 233-251.
- Buddhist Temporalities Ordinance 1956, Vol. X of the Revised Edition of the *Legislative Enactments of Ceylon 1956 (1960)*.
- Grisez, G. G. (1969). *The First Principle of Practice Reason*. In A. Kenny (Ed.), *Aquinas: A Collection of Critical Essays* (pp. 340-382). Palgrave Macmillan.
- Hart, H. L. A. (2012). *The Concept of Law (3rd ed.)*. Oxford University Press.
- Human Rights Watch. (2009). *The Resistance of the Monks: Buddhism and Activism in Burma*. Retrieved July 3, 2025, from <https://www.hrw.org/report/2009/09/22/resistance-monks/Buddhism-and-activism-burma>
- JEONG, Y. (2011). Cambodia's Sangha and Its Relationship with the State. *Suwannabhumi Journal*, 3(1), 25-46.

The Constitution of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka 1978 (1978).

U.S. Department of State. (2022). *2022 Report on International Religious Freedom: Cambodia*. Retrieved July 5, 2025, from <https://www.state.gov/reports/2022-report-on-international-religious-freedom/cambodia/>